

Vincze Enikő

TÁRSADALMI KIREKESZTÉS ÉS INTERSEKCIONALITÁS

Az 1989-ben Kimberlé Crenshaw által megalkotott „interszekcionalitás” fogalma az elmúlt évtized nemzetközi feminista vitáiban erőteljesen magára vonta a figyelmet mint olyan elemzési eszköz, amellyel a különböző társadalmi egyenlőtlenségek, elnyomás és diszkrimináció egymásra hatását, átfedését vizsgálják. Az interszekcionalitás elmélete magyarázatot ígér arra, hogy a társadalmilag kialakított különbségtevő kategóriák (nem, etnikum/faj, társadalmi helyzet, életkor, szexuális orientáció) miképpen hatnak egymásra és hoznak létre társadalmi hierarchiákat és egyenlőtlenségeket, illetve az elnyomás diszkrét formái és megnyilvánulásai (a szexizmus, rasszizmus, és az osztályalapú hátrányos megkülönböztetés) hogyan formálják egymást. Jelen tanulmányban a társadalmi kirekesztés jelenségét az interszekcionalitás tükrében tárgyalom, egy – a hátrányos helyzetű roma nők és férfiak méltó/megfelelő munkához való hozzáférést vizsgáló – multidiszciplináris kutatás alapján.

Az, amit (a foglalkoztatás terén) „roma kérdésként” szoktak definiálni, a jelenkori társadalom (és gazdaság) egészének problémája. Amikor a foglalkoztatáshoz vagy a munkapiachoz, a tisztességes munkához való hozzáféréstől beszélünk (vagy a népesség foglalkoztatottságának növeléséről, az Európai Unió egyik fő célkitűzéséről), észre kell vennünk, hogy a jelenlegi (a globalizáció, a kézműves szektor szolgáltatásokkal szembeni térvesztése és az információs technológia elterjedése által fémjelzett) gazdasági feltételek között, miközben a rugalmas foglalkoztatás pozitív gondolatként jelenik meg, egy negatív tömegjelenség is zajlik, mégpedig a munkahelyek bizonytalanná válása.

A bizonytalan/kétes munkát rendezetlen munkaviszonyok, a védettség hiánya, valamint alacsony jövedelmek jellemzik. A háztartási szférában bizonytalan munkának az alapvető anyagi javak hiányával jellemzett háztartásokban (rendszerint nők által) végzett munkákat tekintjük. Jelen elemzés keretei között az említett széleskörű problémát egyes halmozottan hátrányos helyzetű csoportok (szegénységben élő roma nők és férfiak) vonatkozásában vizsgálom, akiknek társadalmi helyzetük, etnikai és nemi hovatartozásuk miatt a társadalmi marginalizáció és a kulturális

megbélyegzés összes jelenségével meg kell birkózniuk. Egy, az „Egyenlőség a különbség révén. Roma nők munkaerőpiaci hozzáférése”¹ projekt keretében végzett kutatás e csoportok gazdasági teljesítményét a mai Romániára jellemző gazdasági igazságtalanságok megnyilvánulásaként értelmezi (Vincze et. al. 2011).

A kutatás sajátossága egyrészt multidiszciplinaritásában rejlik: ennek révén kísérelték meg leírni és értelmezni – statisztikai adatok és személyes vagy intézményi narratívák alapján – az egyes veszélyeztetett csoportokhoz, marginális közösségekhez tartozó roma nők és férfiak munkapiaci hozzáférést, valamint azokat a mindennapi stratégiákat, amelyekkel ők bizonytalan gazdasági-társadalmi helyzetüket kezelik.² Problémafelvetésünk másik sajátossága az, hogy a munka és a gazdaság

1 A projekt 2008 novembere és 2011 októbere között zajlott a temesvári Roma Nők Egyesülete „A Gyermekünkért” és partnerszervezetei, a kolozsvári Desire Alapítvány, a temesvári Parudimos Egyesület, Temesvári Polgármesteri Hivatal, az Országos Roma Ügynökség és a magyarországi Autonómia Alapítvány együttműködése révén. A projektet az Európai Szociális Alap társfinanszírozta a Humán Erőforrás Fejlesztés Szektorális Fejlesztési Program 2007–2013 „Fektesz az emberekbe!” 6. Prioritási tengely „A társadalmi beilleszkedés támogatása” 6.3. Fő beavatkozási terület „Egyenlő esélyek és tisztelet” keretében.

2 A kutatást a kolozsvári Desire Alapítvány tervezte, irányította és kivitelezte, kivéve a foglalkoztatás terén jellemző pozitív gyakorlatok vizsgálatát, amelyet a temesvári Roma Nők Egyesülete „A Gyermekünkért” és a magyarországi Autonómia Alapítvánnyal valósított meg. A három év alatt a kutatás magába foglalta a következőket: egy 1003, magát romának valló személyekből álló mintán végzett szociológiai felmérés Kolozsváron, Bukarestben, Iași-ban, Temesváron és néhány környékbeli faluban; 16 fókuszcsoport 160 résztvevővel, akiket roma közösségekből, a helyi hatóságokból, civil szervezetekből és munkaadókból választottunk ki Kolozsváron, Temesváron, a Kolozs megyei Aranyosgerenden és a Krassó-Szörény megyei Kákófalván; kvalitatív esettanulmányok cigányközösségek körében Kolozsváron, Temesváron, Szászvárosban, Lugoson és két Temes megyei faluban; egy 423 cégre kiterjedő munkakerőpiaci felmérés Kolozsváron, Aradon, Temesváron, Déván és Resicabányán; a veszélyeztetett csoportok munkaerőpiaci integrációját célzó országos és transznacionális politikák feltérképezése, különös tekintettel Romániára és Magyarországra.

tárgyalásába bevezeti az emberi jogok szempontját.³ Az önmagukat romának valló nők és férfiak gazdasági-társadalmi helyzetének és munkapiaci tapasztalatainak elemzése révén kutatásunk összességében az alábbiakhoz kívánt hozzájárulni:

1. a romániai poszt-szocialista rendszer kritikája (ama társadalmi-gazdasági helyzet bemutatása révén, amelynek keretei között mindennapi életük zajlik, és amelyet a romákkal szembeni előítéletek táplálta strukturális egyenlőtlenségek és igazságtalanságok jellemeznek);

2. a roma nők és férfiak álláspontjának megjelenítése a (nem csak) munkapiaci esélyeikkel és esélytelenségeikkel, és/vagy a társadalmi integrációs törekvéseik során tapasztalt előítéletekkel kapcsolatban;

3. javaslatok megfogalmazása a projekt keretében megvalósítandó társadalmi integrációs tevékenységeket, valamint a romákat és a veszélyeztetett csoportok foglalkoztatását célzó közpolitikákat illetően.

Általában véve a projekt, és ezen belül a hivatkozott kutatás abból a felismerésből indult ki, hogy a háztartási/fizetetlen munka (amely naponta újratermeli a munkaerőt) és/vagy a termelő/jövedelemtermelő munka révén a roma nők hozzájárulnak családjuk, közösségük, és általában véve a társadalom fenntartásához. Másfelől a projekt, illetve a kutatás feltárta azokat a társadalmi mechanizmusokat (köztük a kirekesztést és a diszkriminációt), továbbá kulturális koncepciókat (köztük a rasszista és nemi jellegű előítéleteket), amelyek a roma nők számára bizonyos pozíciókat írnak elő (többek között a számukra elérhető munkákat, amelyek általában bizonytalan állások), de korlátozzák a megnyilvánulási és önmegvalósítási lehetőségeiket mind a magán-, mind pedig a közéletben (többek között a munkapiacra). Egy sor szerteágazó tevékenység révén a projekt azokra a tényezőkre és feltételekre próbált hatni, amelyek a roma nők és fiatalok jövedelemtermelő munkavállalását befolyásolják, ami biztosítani tudja számukra mind a biztonságot és

3 E szemléletmód alkalmazása tekintetében nemzetközi téren a legújabb fejlemény a *Guiding Principles for Business and Human Rights* című dokumentum Egyesült Nemzetek Emberjogi Tanácsa általi elfogadása 2011. június 16-án, amely előírja az emberi jogok figyelembevételét a gazdasági vállalkozások, valamint az államok részéről, remélve, hogy ennek az állásfoglalásnak jelentős hatása lesz a jogszabályi előírásokra és az üzleti élet területén alkalmazott politikákra (<http://www.business-humanrights.org/SpecialRepPortal/Home/Protect-Respect-Remedy-Framework/GuidingPrinciples>).

a jólétet, mind a roma és nem roma közösségek részéről tanúsított megbecsülésüket. Ugyanakkor – a multidiszciplináris társadalmi-kulturális kutatás eszköztárának igénybevételével – a projekt mindezen jelenségek megismerését is célul tűzte. A projekt többi tevékenységével egyetemben a kutatás hozzájárul ama tény tudatosításához, hogy az esélyegyenlőség (túl annak a jogi keretnek biztosításán, amely törvényes intézkedésekkel biztosítja ezt) csakis az esélyek valódi kiegyenlítésével valósulhat meg, vagyis olyan változtatások révén, amelyek a társadalom felépítését és működését, valamint azt a gondolkodásmódot érintik, ahogyan a nők és férfiak, romák és nem romák közötti egyenlőségről és különbözőségről, és/vagy a támogató intézkedések szükségességéről és lehetőségéről vélekedünk.

Egy olyan projekt részeként, amely céljaul tűzte, hogy változtasson valamit az igazságtalan valóságon, kutatásainkat azon vizsgálatok szellemében terveztük meg, amelyek a tudományt közéleti, társadalmi és morális gyakorlatként tekintik, az elemzőnek pedig közéleti értelmiségi szerepet szánnak, nem redukálják azt elvont elméletek termelésére (Seidman 1994). Ebben a minőségünkben társadalmi-kulturális kritikát kívánunk gyakorolni, hozzájárulva a közvetlen társadalmi-politikai környezet releváns témáit érintő nyilvános vitákhoz. Mindazonáltal fogalmi téren a tervezett elemzés bizonyos, az alábbiakban tárgyalt elméleti irányvonalakat követ, amelyek megalapozzák a hátrányos helyzetű roma csoportok tisztességes munkához való hozzáférési lehetőségeinek tárgyalását a poszt-szocialista piacgazdaság keretei között. Ebben a kontextusban elemzésünk az úgynevezett „romatanulmányokhoz” (*Romani studies*) is hozzájárul.

A társadalmi kirekesztés interszekcionalitás szempontú tanulmányozásának elméleti irányvonalai

A társadalmi konstruktivizmus (Berger és Luckman 1966) előfeltevéseiből kiindulva megismételjük, hogy az emberek közötti különbségek (beleértve a nők és férfiak közti különbségeket is, amint azt a társadalmi nemek tanulmánya, például Oakley 1997; vagy a feminista illetve *gender* antropológia, például Moore 1994, és Gullestad 1993, is bebizonyították) nem természetből fogva adóttak. Ezek a különbségek a társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális különbségtevő mechanizmusok következményei, és olyan hatalmas hierarchiák által

megszabott társadalmi-emberi kapcsolatok során nyerne értelmet és jelentőséget, amelyek által ki-termelődnek, és amelyek miatt egyenlőtlenségek-ként nyilvánulnak meg. Az *Egyenlőség a különbség révén* projekt konceptuálisan ebben az elméleti háttérben gyökerezik, és arra hívja fel a figyelmet, hogy az esélyegyenlőségnek azon hatalmi viszonyok megváltoztatása révén kell teljesülnie, amelyek a kiváltságosok és hátrányos helyzetűek, és/vagy a nők és férfiak, és/vagy a romák és nem romák közötti különbségeket/egyenlőtlenségeket jelentik.

Elemzésünk továbbá arra a gazdaságtan-antropológiai megközelítésre is támaszkodik, amely a társadalmi egyenlőtlenségeket kívánja megérteni, valamint az anyagi, illetve szimbolikus hatalom szerepét ezek fenntartásában (Donham 1990), vagy másként fogalmazva: a különböző társadalmi csoportok gazdasági teljesítményei közti egyenlőtlenségeket írja le. Ugyanakkor azt a nézőpontot is magunkénak valljuk, amely a rendszer és az egyén közti kapcsolatot próbálja megfejteni, vagyis azt a módot, ahogyan az egyén gazdasági magatartása beépül a társadalmi intézmények szerkezetébe, miközben alkalmazkodik ezekhez úgy formálja őket, hogy megvalósíthassa a saját vágyait (Ensminger 2002).

Ama szemlélet alapján, mely szerint a társadalmi kirekesztés nem redukálódik a szegénységre (Barry 1998), hanem azt jelenti, hogy egyes emberek kirekesztve érzik magukat a társadalom meghatározó trendjéből, mintha nem lennének annak tagjai (Power és Wilson 2000), úgy gondoljuk, hogy a marginális roma közösségek hátrányos helyzete a társadalmi kirekesztés folyamatának eredménye, ugyanakkor újratermeli a kirekesztettséget, lévén egy időben következménye és előidézője is a szegénységnek és a kulturális stigmatizációnak. A társadalmi kirekesztés ugyanis egyrészt maga a nélkülözés jelensége, másrészt pedig olyan jelenség, ami hátrányokhoz vezet az élet különböző területein (Sen 2000), és összetett problémát jelent azon emberek számára, akik anyagi és/vagy szimbolikus értelemben kívül rekedtek a domináns társadalmon (Fleck és Rughiniş 2008). A társadalmi kirekesztés jelenségében megnyilvánul egyrészt az uralkodó társadalmi rétegek kulturális és gazdasági hatalma, amelyek alapján ezek definiálják a „normalitást”, másrészt az a tény is, hogy a kirekesztetteknek nincs hozzáférésük sem a szimbolikus hatalomhoz, sem a kívánatosként megjelölt életformához szükséges erőforrásokhoz (Magyari-Vincze 2009).

Ahhoz, hogy megértsük a szegénységben élő roma nők hátrányos helyzetének komplexitását,

meg kell vizsgálnunk azt a módot, ahogyan a társadalmi osztályok, nemek és etnikumok/fajok (mint osztályozási és hatalmi rendszerek) közötti kölcsönhatás megalapozza a társadalmi hierarchiakat és egyenlőtlenségeket (Bradley 1992). Ehhez hívjuk segítségül az interszekcionalitás fogalmát, amely az utóbbi évtizedek feminista vitáiban jelentős figyelmet kapott (Crenshaw 1989; McCall 2005; Verloo 2006; Yuval-Davis 2006; Kóczy és Popa 2009; Lutz, Vivar és Supik 2009). Az interszekcionalitás olyan vizsgálati eszköz, amelynek segítségével tetten érhetjük az egyenlőtlenségek, elnyomás, diszkrimináció formáinak különféle kereszteződési módozatait. Vagy, másként szólva, amelynek segítségével megmagyarázhatjuk, hogyan alakulnak ki a társadalmi hierarchiak és egyenlőtlenségek a társadalmi megkülönböztetés különböző kategóriáinak (nem, etnikum/faj, társadalmi helyzet, életkor stb.) a kölcsönhatásai nyomán, és hogyan képződnek kölcsönösen az elnyomás formái és megnyilvánulási módjai (szexizmus, rasszizmus, osztályalapú hátrányos megkülönböztetés). Az interszekcionalista teoretikusok megállapították, hogy – noha az európai közpolitikák elismerik a többrétű és interszekcionális diszkrimináció létezését – „a társadalmi osztályok, annak ellenére, hogy a legnyilvánvalóbb példáit jelentik a nagyfokú egyenlőtlenséggel jellemzett társadalmi kategóriáknak, nem kerültek napirendre az európai esélyegyenlőségi diskurzusokban” (Verloo 2006:216). A társadalmi osztály fogalmának hiánya az esélyegyenlőségi politikákban azt jelzi, hogy a jelenlegi európai trend sokkal inkább a politikai, mintsem a társadalmi és gazdasági egyenlőségre összpontosít (Phillips 1999), vagy hogy e politikák esetében az elismerés szempontjai dominálnak az újraelosztás szemléletmódjával szemben (Fraser 1997). Ugyanakkor azt is jelezheti, hogy a neoliborális gazdasági valóság ellenáll a társadalmi igazságosság elvének, és hogy – a legjobb esetben – együtt létezik olyan egyedi projektekkal, amelyek a foglalkoztatási esélyegyenlőséget célozzák, vagy olyan politikákkal, amelyeknek a gyakorlatba ültetése nem kötelező, és amelyek számára nincsenek kidolgozva nemzeti metodológiák, sem hatékony ellenőrzési eszközök.

A reproduktív egészségügyi ellátáshoz való hozzáférésre alkalmazva például, az interszekcionalitás elmélete magyarázatot ad arra, hogy a roma nők miért válnak a nemi jelentéseket is magába építő rasszizmus áldozataivá: reproduktív jogaikat nemcsak a reprodukciót szabályozó rezsimek/rendszerek, hanem rasszista meggyőződések is korlátoz-

zák, aminek következtében ők másként élik meg a rasszizmus hatásait, mint a roma férfiak, és női tapasztalataik különböznek a többségi nők tapasztalataitól (Magyari-Vincze 2006). Továbbá, az interszekcionalitás feltárja a szegénységben élő roma nők speciális problémáit, akik a háztartásban betöltött szerepeik teljesítése során több nehézségre ütköznek, mint azok a nők, akik kiváltságosabb anyagi körülmények között élnek, és akik – ezeken a nemi szerepeken keresztül – másképp élik meg a nehéz életkörülményeket, mint a hasonló körülmények között élő roma férfiak (Magyari-Vincze 2009).

Ami az etnikai identifikáció és a társadalmi-gazdasági pozíció közötti kapcsolatot illeti, az elsőt gyakran használják a társadalmi megkülönböztetések magyarázására és megindoklására, de ugyanakkor a hétköznapi kapcsolatok szabályozására is (annak az előírására, hogy ki kivel milyen típusú kapcsolatokat tarthat fent), ezért fordul elő az, hogy a „roma/cigány” kategóriát a szegénységgel és a társadalom nem kívánt elemeivel asszociálják (Vincze és Harbula 2011). A rasszizmuson alapuló társadalmi kirekesztés az ebbe a kategóriába sorolt embereket peremhelyzetre sodorja, ami aztán újratermeli a rasszista meggyőződéseket, lévén hogy utóbbiak a hátrányos életkörülmények okát az érintett személyek genetikai és kulturális jellemvonásaiban, nem pedig az ezeket előidéző folyamatokban látják. Így a rasszizmus nemcsak igazoló ideológiai konstrukcióként funkcionál, hanem olyan hatalmi rendszerként is, amely hozzájárul a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek elmélyítéséhez.

Utóbbiakkal kapcsolatban a feminista elméletek bebizonyították a társadalmi rétegződés hagyományos fogalmának a korlátozottságát, amely a társadalmi egyenlőtlenségeket osztály- vagy státus-egyenlőtlenségekre redukálja, a nemi egyenlőtlenségeket pedig legjobb esetben is a kapitalista termelési viszonyok másodlagos következményének tekinti. A marxista feminizmus úgy tartja, hogy a patriarchátus (a férfiak és nők közötti kapcsolatok ama rendje, amely a férfiszerepek betöltőit privilegizálja) a kapitalizmus egyik alkotó ereje, ugyanis a nők fizetetlen háztartási munkája, amely nap mint nap újratermeli a munkaerőt, hozzájárul az érték-többlet, és implicit módon a profit termeléséhez; a nők alárendelt helyzetének a megmagyarázásához észre kell vennünk, hogy az mind a kapitalizmus, mind pedig a patriarchátus következménye (Rubin 1975). Ahhoz tehát, hogy a nőknek egy adott társadalomban elfoglalt pozícióját leírjuk, meg kell

ismernünk a háztartási és háztartáson kívüli gazdasági tevékenységekben, de ugyanakkor a társadalmi-politikai szervezésben betöltött szerepüket, valamint szimbolikus/kulturális megjelenítésük módját is (Kessler 1976).

A nemi egyenlőtlenség újabb elméletei felhívják a figyelmünket arra, hogy a patriarchátus nem csak ideológiai téren vagy csak a háztartási szférában létezik, ahogyan a kapitalizmus sem redukálódik a gazdasági termelés módjára, hanem mindkét rendszer jelen van a társadalmi élet minden szintjén: a patriarchális családi kapcsolatoknak anyagi alapjuk van és a nők kizsákmányolását eredményezik; a háztartási munka is a gazdasági termelés egy formája; a nemi munkamegosztás szintén gazdasági jelenség, mind a magán-, mind pedig a közszférában; a kapitalista termelés kihasználja a nők fizetetlen házimunkáját; a patriarchális gazdaság olyan mechanizmusok révén ellenőrzi a nők munkapiaci hozzáférést, amelyek a foglalkozások nemi szegregációjához, a fizetések nemi differenciálódásához vagy a nők vezető pozíciókhoz való hozzáféréseinek korlátozásához vezetnek; különböző beavatkozásokkal (például reprodukció/demográfiai közpolitikkal, a válás szabályozásával, a nőket látszólag kedvezményező nyugdíj-rendszerrel, avagy olyan családpolitikával, amely támogatja a nőknek a háztartási szférában maradását) a maga módján az állam is újratermeli a patriarchális viszonyokat (Walby 1986). A nemek rendje (Connell 1994), bármilyen intézményben vagy szinten is jelenik meg (család, iskola, munkahely, állam), egyaránt jelenti a nők és férfiak közötti kapcsolatoknak hatalmi viszonyokként történő elrendeződését, a nemi munkamegosztást jelenti, valamint a nőiességről és férfiasságról alkotott kulturális koncepciókat. A patriarchális nemi rend, más nemi rezsimekkel kombinálódva, átszövi az egész társadalmat és túlmutat a különböző politikai rendszereken. Így például beépült a szocializmusba is: a paternalista (román) állam „emancipálta” a nőket, mert szüksége volt a munkaerejükre, támogatta a nők politikai részvételét, mert szüksége volt rájuk a pártpolitika széleskörű támogatottságának biztosítása végett, miközben a reprodukció szigorú szabályozásával megnehezítette magánéleti helyzetüket is, mindezekért pedig a „hős-nő” ideológiájának „elégítélét” nyújtotta cserébe.

Az általunk folytatott kutatások episztemológiai keretét a feminista kutatások képezik, amelyek – felismervén a megismerés helyzetfüggő jellegét (Harding 1987) – kimondják: nem létezik olyan univerzális perspektíva, amely alapján abszolút

igazságokat lehetne megfogalmazni, hanem csak helyzeti és részleges megismerés, illetőleg ismeretek vannak, amelyeknek (a korlátaik elfogadása mellett) nemcsak tudományos, hanem erkölcsi és politikai értelemben is felelősséget kell vállalniuk. A feminista antropológiai elemzés részben a társadalom domináns ideológiáinak/gyakorlatának kritikáját célozza, részben pedig az alárendelt társadalmi csoportok erősítését (*empowerment*). És ami ugyanilyen fontos, az általunk alkalmazott módszertan felhasználta az interszekcionalitás perspektíváját is, amely lehetővé teszi a társadalmi valóság komplexitásának elemzését, vagyis azokét a folyamatokét, amelyeken keresztül a társadalmi egyenlőtlenségek, az elnyomás és a diszkrimináció különböző formái egymásra tevődnek és/vagy egymáson keresztül hatnak, különféle módon.

Az interszekcionális megközelítés három módszere (az anti-, az intra- és az inter-kategoriális, vö. McCall 2005) közül mi az intra-kategoriális módszert alkalmaztuk – noha elismerjük, hogy az általunk használt kategóriák (roma nők, roma férfiak, roma személyek) társadalmi konstrukciók, a társadalmi megkülönböztetés és a kulturális besorolás összetett folyamatainak következményei. Az önmagukat romának valló személyeken végzett empirikus kutatásaink során gyűjtött adatok nem teszik lehetővé, hogy összehasonlíthassuk a romák és nem-romák és/vagy a roma és nem-roma nők helyzetét. Rögzítik viszont egyes marginális interszekcionális identitások (például roma nők, szegénységben élő roma férfiak) jellegzetességeit, és – implicit módon feltárva a roma társadalom sokféleségét és belső differenciáltságát – kihangsúlyozzák azt a módot, ahogyan a leginkább hátrányos helyzetű csoportok esetében a nemi és etnikai alapú, valamint a társadalmi helyzetből fakadó hátrányok halmozódnak, kiszolgáltatva ezeket a csoportokat a patriarchátus, a rasszizmus és a piacgazdaság kirekesztő hatásainak.

Az említett koncepciók mellett, amelyek hatással voltak a kutatásunkra, csatlakozni kívánunk az akciókutatás (*action research*) eszméihez is. Az akciókutatás egyrészt megkérdőjelezi azt a pozitivisták szemléletmódot, amely az objektív és érték-mentes vizsgálódás eszméjét támogatja. Másrészt felkarolja a megismerésnek, mint normatív rendszerbe ágyazott társadalmi konstrukciónak a fogalmát, amely az emberi kapcsolatok egy meghatározott modelljét promóválja. Röviden: az ún. *action research* olyan kutatást jelent, amely az igazságtalan gazdasági, társadalmi és politikai rendszereket kritizálja,

így kívánva hozzájárulni ezek megváltoztatásához (Brydon-Miller, Greenwood and Maguire 2003). Ami a foglalkoztatás terén általunk támogatott értékeket illeti (alapjuk lévén az esélyegyenlőség eszméje, amely a társadalmi integráció egyik kritikus eleme), ezek a következők: a társadalmi jólét nem egyenértékű a gazdasági növekedéssel, utóbbinak együtt kell járnia a gazdasági újraelosztással, ami biztosíthatja a társadalmi igazságosságot és az egyén emberi méltóságát; a jóléti társadalom nem tolerálhatja a szegénységet és a nagyon gazdagok, valamint az emberi lét minimális feltételeihez hozzá nem férők közötti egyenlőtlenséget; nem minden munkahely decens, mivel nem minden munkahely biztosít megfelelő munkakörülményeket és/vagy a méltó megélhetéshez szükséges javadalmazást; a munkapiaci hozzáférés alapvető, de nem elégséges eleme a szegénység és társadalmi kirekesztés felszámolásának; a veszélyeztetett csoportokhoz tartozó egyének bizonytalan/kétes, társadalmilag nem elismert és nem megfelelően fizetett munkákat kénytelenek végezni, mert vagy az informális gazdaságban dolgoznak, vagy a formális gazdaságban dolgoznak, de nem garantált számukra a megfelelő és biztos munkahely, avagy fizetetlen háztartási munkát végeznek (amelyeknek elvégzése nehéz körülmények között sokkal több időt és erőfeszítést igényel); a társadalmi-gazdasági hátrányok és a kulturális megbélyegzés olyan problémák, amelyeket a társadalom egésze, mindnyájan együttesen idéztünk elő, és amelyeknek megoldása nem csak az érintettek feladata, hanem mindannyiunk felelőssége; amikor a romák társadalmi integrációjáról beszélünk a munka terén, fel kell ismernünk, hogy az integráció problémáját nem a romák jelentik, hanem az egész társadalmi-gazdasági rendszer, amely kihasználja azoknak az informális munkáját, akik kénytelenek ilyen körülmények között értékesíteni a munkaerőjüket, és amely táplálja a romaellenes előítéleteket, olyan ellenség színében tüntetve fel a romákat, akik veszélyeztetik a biztonságunkat, mivel nem hajlandóak alkalmazkodni a modern élet követelményeire.

A kis élet nagy kihívásai

A munkapiaci hozzáférésről való beszélgetésünk alkalmával a fókuszcsoportok résztvevői egy sor olyan problémát azonosítottak, amelyek nem csak a romákat, nem csak a nőket és nem csak a roma nőket érintik, hanem a mai társadalom

egészt, mint például: a szocialista gazdaság szét-
hullása és a munkanélküliség megjelenése; a piac-
gazdaságban működő verseny és a „rohanás a pénz
után”; a gazdasági válság, a szegénység és a munkahelyhiány; a munkáltatók visszaélései a fekete-
munkával és a munkaszerződés nélküli munkával; a közpolitikák következtelenségei és hiányosságai a hátrányos helyzetű csoportok támogatása terén; az emberek közötti szolidaritás és kölcsönös tisztelet hiánya; a veszélyeztetett csoportokat érintő strukturális diszkrimináció és „*annak a helyzetnek a súlyosbodása, hogy az alacsonyrendű munkákat a romák végzik*” (Vincze – Harbula – Moraru 2009).

Ami a rurális térségek munkahelyproblémáit illeti, a fókuszcsoportok résztvevői az alábbiakat említették (Vincze – Kozák 2011): a mezőgazdasági termelészövetkezetek megszüntetése, amelyek a földművelésben, az állatfarmokon vagy a gépesített állomásokon munkahelyet biztosítottak a képzetlen munkaerő számára is; azoknak a földeknek, legelőknek és erdőknek a magánosítása, ahol a tulajdonrészrel nem rendelkezők nemrég még napszámban dolgoztak, és ahol a tulajdonosok vagyonosodása és a kisgazdaságok gépesítése miatt már nincs szükség a napszámosok munkáerejére; a jogalkotás hiányosságai a privatizáció terén és a jogszabályok véletlenszerű alkalmazása, valamint az így keletkezett zűrzavar (aminek nyomán az egyes, volt termelészövetkezeti tagok részére igazolások alapján, de tulajdonjogi akták nélkül kijelölt földeket 2010-ben az önkormányzatok visszavették); azoknak a – közeli városokban működő – gyáraknak a bezárása vagy tevékenységük leszűkítése, ahová a falvak lakossága a szocializmus idején, és még 1990 után is néhány évig, bejárt dolgozni; azok a kis külföldi cégek, amelyek egy-egy termelőműhelyt nyitottak a falvakban (kihasználva az olcsó képzetlen munkaerőt), majd rövid időn belül csődbementek anélkül, hogy biztosították volna a megfelelő jogokat az egykori alkalmazottaik számára; a magánbefektetések akut hiánya, a mezőgazdaság fejlesztését és fenntartását célzó közpolitikák hiánya, a munkahelyek hiánya a rurális térségekben; a helyi önkormányzatok érdeklődés- és/vagy kapacitáshiánya mezőgazdasági és vidékfejlesztési európai projektek implementálására; mezőgazdasági magánvállalkozások beindításához szükséges gazdasági, társadalmi és humán erőforrások hiánya.

Ha összehasonlítjuk a felmérés során kapott statisztikai adatokat (Magyari 2009) a fókuszcsoport résztvevőinek a romákkal szembeni disz-

kriminációval kapcsolatos véleményével (Vincze – Harbula – Moraru 2009), nagyon nagy eltérést tapasztalhatunk (olyan értelemben, hogy a teljes mintából a válaszadóknak csak mintegy 17%-a állította, hogy valaha is igazságtalan bánásmódban volt része a munkahelyén, míg a csoportinterjúk során a diszkriminációt a tisztességes munkához való hozzáférés legnagyobb akadályaként említették). A nemi megkülönböztetés alacsony mértékű tudatosítását illetően a statisztikai adatok és a csoportinterjúk során megfogalmazott értelmezések megegyeznek: ott, ahol a romákkal szembeni igazságtalan bánásmódot tapasztalnak, az etnikai diszkriminációt tekintik relevánsnak. Ha értelmezni próbáljuk azoknak alacsony arányát, akik azt állították, hogy a munka terén igazságtalan bánásmódban volt részük, fel kell hívnunk a figyelmet három dologra:

1) a romák közül nagyon sokan „alacsonyrendű”, képzetlen és rosszul fizetett munkákat végeznek, és ebben a környezetben (hacsak fel nem teszik a kérdést, hogy miért csak ezekhez a munkákhoz jutnak hozzá) nem érzik magukat diszkriminálva a kollégáikkal szemben, akik hasonló beosztásban dolgoznak, és ahol adott esetben a dolgozók többsége éppen roma (például a köztisztaságügyben);

2) az alacsony önbecsüléssel és önbizalommal rendelkező egyének, akik akarva-akaratlanul interiorizálják a róluk kialakult negatív képet, amelyet a többségi lakosság különböző intézményeken és médiumokon keresztül terjeszt, talán nem is érzik igazságtalannak a velük szemben alkalmazott bánásmódot, hiszen nincsenek is nagy elvárásaik az étellel szemben;

3) amikor a munkahelyi igazságtalan bánásmódról kérdezik őket, akkor valószínűleg arra gondolnak, hogy mi történik vagy nem történik velük az interperszonális kapcsolatokban, és nem veszik észre a strukturális és intézményes diszkriminációt (például azt a tényt, hogy az anyagi helyzetük és a lakhatási körülményeik csökkentik a gyerekeik esélyét arra, hogy olyan iskolai képzésben részesüljenek, amely biztosítaná számukra a tisztes munkákhoz való hozzáférést, avagy azt, hogy az a mód, ahogyan az idők során a többség a romákhoz viszonyult befolyásolta és befolyásolja a kurrens anyagi helyzetüket).

Munkatapasztalatok

A romák számára elérhető munkák

A kvalitatív esettanulmányok keretében (Vincze – Harbula – Magyarai 2010) vizsgált közösségeket alkotó személyek többsége úgy vélte, hogy a fizetett munka terén megmutatókozó esélytelenségük a múltbeli alacsony iskolai részvételükkel függ össze. A diszkriminációt személyes diszkriminációként értelmezik. Ha nem volt ilyesmiben részük, akkor azt állítják, hogy a munkahelyükön nem részesültek igazságtalan bánásmódban az etnikai hovatartozásuk miatt. Nem tudatosul bennük a strukturális diszkrimináció jelensége, amely kirekeszti őket a munkapiacról (vagy legalábbis a stabil és jól fizetett munkahelyekről) a generációkon át örökölt rossz anyagi helyzetük miatt (amit a maga folyamatában pont a romáknak mint csoportnak a társadalmi kirekesztettsége és a cigányellenes előítéletek generálnak).

A meginterjúvált személyek többsége arról számolt be, hogy a szüleiknek volt munkahelye a szocializmus idején, de ezek rosszul fizetett és alacsony társadalmi elismertségű munkák voltak. A köztisztasági vállalatoknál, az építkezésben vagy a nehézipar különböző ágazataiban végzett munka hagyománya az említett területek képzetlen munkaerőigényével áll összefüggésben. E gazdasági ágazatok összeomlásával (és a privatizálás jelenségével) egyidejűleg a formális gazdaságban megszűnt ez az igény is, és már csak az informális gazdaságban maradt fenn (ahol a munkaadók keveset fizetnek az elvégzett munkáért és nem fizetnek adót az államnak). A munkaerőpiacnak ez az átrendeződése a hosszú távú munkanélküliség növekedéséhez és a megélhetési erőforrások keresése által generált transznacionális migráció megnövekedéséhez vezetett. Sok család számára a stabil jövedelem a különféle szociális segélyekre redukálódott (köztük a szociális segély, amelynek fejében a kedvezményezettnek közhasznú munkákat kell végeznie, a gyermeksegély, a fűtéspótlék stb.), és mindannyiukat drasztikusan érintette a jelenlegi gazdasági válság. Ami a romák hagyományos mesterségeit illeti, ezeket már rég nem végzik széles körben vagy pedig megváltozott a tárgyuk (például a kereskedelem esetében), és akárhogy is lenne, a transznacionális vállalatok olcsó termékei által uralt piacokon semmiképpen nem lehetnek versenyképesek.

Az anyagi nélkülözéssel jellemzett életkörülményeik között – szoros összefüggésben azzal a

vágyukkal, hogy legyen egy munkahelyük, ami biztosítaná számukra a jobb életet – a meginterjúvált személyek többsége úgy gondolja, hogy jól élni (az egészség mellett) azt jelenti, hogy valakinek pénz van. Senki nem kíván gazdag lenni, csak egy szerény, elfogadható életet élni, „*mint minden ember*”, amihez természetesen állandóan különféle jövedelemforrások után kutatnak. Többségük szemében a koldulás vagy a lopás erkölcsileg nem elfogadható, vagy legalábbis gyakorlatias szükségmegoldásnak számít egy olyan világban, ahol mindenki úgy boldogul, ahogy tud, és ahol „*azokat, akik sokat lopnak, nem fogják el és nem büntetik meg*”, de „*aki ellop egy tyúkot, az börtönbe kerül*”, és mindenekelőtt olyan eszközöknek, amelyek a túlélést biztosítják a szegénységben.

A férfiak és a nők munkái

Általánosságban azok a városi férfiak, akiknek van munkahelyük, az építőiparban vannak alkalmazva, és reggeltől estig dolgoznak. Azok, akiknek nincs stabil munkahelyük, reggelenként elindulnak alkalmi munkát keresni. A nők foglalkoznak a lakások tisztántartásával, a mosással, a főzéssel és a gyerekekkel vagy idősekkel. A kolóniák esetében, a házkörűli munkákat gyakran csoportosan végzik, és támogatják egymást a gyerekek gondozásában. A nőknek fontos szerepük van a nyugalom és egyetértés megőrzésében vagy helyreállításában: úgy a családban, mind a szomszédságban, az idősebbektől tanulják meg, hogyan őrizték meg az otthonukat, a családjukat és miként tartásuk meg a férjüket maguk és gyerekeik mellett.

A háztartási munkákról beszélgetve sok interjúalany különbséget tett a (munkamegosztás alapján végzett) házkörűli munkák és a házimunkák között (utóbbiakat túlnyomórészt a nők kötelességének, de egyben kiváltságos terepének is tartják, ahol sajátos elégtételeik lehetnek).

Találkoztunk olyan kolóniákkal is, ahol a nők többsége a múltban vagy még most is jövedelemért dolgozik. Ezekben az esetekben, szemben a férfiakkal, akik többnyire napszámosként dolgoznak, a nők gyárakban, üzletekben vagy építőtelepeken voltak/vannak alkalmazva. A munkapiaci múltjuk ellenére, abban a percben, amikor már nem dolgoznak, háztartásbeliként jelölik meg magukat, sohasem munkanélküliként. Ez a dolog jól érzékelteti, milyen mélyen gyökerezik a gondolkodásmódjukban az a felfogás, miszerint a nőt mindig a család-

ban betöltött szerepei határozzák meg, akkor is, ha sohasem dolgozott fizetés ellenében, és akkor is, ha hozzájárul a családi költségvetéshez. Egy másik szempont, ami megkülönbözteti a nőket és férfiakat ezekben a közösségekben, a szakmai pályafutásuk megváltoztatásának vágya: a nők gyakrabban mesélnek az ideáljaikról, vagy arról a vágyukról, hogy megváltoztassák a munkahelyüket. A megkérdezettek többsége a család legalább egy tagját érintő egészségügyi problémákról is beszél. Az alkalmazott nőknek van egészségügyi biztosításuk, a férjeik rajtuk keresztül társbiztosítottak. Valószínűleg ebből az okból kifolyólag is (mivel gyakran fordulnak orvoshoz) – amikor a legjobban fizetett munkákról kérdeztük őket – a legtöbben közülük az orvosokat említették.

Falusi és városi munkák

Ami a falusi és városi munkalehetőségeket illeti, a vidékiek azt állítják, hogy egyik napról a másikra jobban boldogulnak anyagilag (mégis, csak nagyon kevesen rendelkeznek egy darabka kerttel vagy állatokkal, vagyis olyan erőforrásokkal, amelyek segítenék a megélhetésüket). „*A boldogulás lehetősége*” a falvakban inkább a múltra vonatkozik, mivel manapság a mezőgazdasági területekkel rendelkezők többsége gépekkel dolgozik, és egyre kevésbé van szüksége a fizikai munkaerőre. Hasonlóképpen, a falvak lakói egyre nehezebben férnek hozzá a közszállítási lehetőségekhez (éppen ezért legtöbbször számára a városokba való ingázás az iskola folytatása érdekében a nyolc osztály helybeli elvégzése után lehetetlen).

A városi közösségekben élő romák azt állítják, hogy a városi környezet sokkal több munkalehetőséget kínál számukra, ami főleg a nagyvárosok esetében nyilvánvaló, ahol 1990 után új cégek jelentek meg, vagy ahol az építkezések vagy más területek legalább ideiglenes munkákat tudnak biztosítani a számukra. Meg kell említenünk, hogy a korlátozott lehetőségekkel rendelkező romák számára a hozzáférhető munkahelyekről szóló információk a saját informális hálózataikon keresztül keringenek, illetve érhetőek el. Ez nem feltétlenül és nem kizárólag csak azt jelzi, hogy nekik ne lenne tudomásuk arról, miként lehet igénybe venni a hivatalos információs forrásokat, hanem inkább azt, hogy nem bíznak meg az utóbbiakban, félnek a hivatalos intézményekkel való kapcsolataikban oly sokszor megtapasztalt megaláztatástól/visszautasítástól. Ép-

pen ezért a megyei munkaerő-elosztó ügynökségek nehézségekbe ütköznek a romákkal való együttműködésükben, és projektjeik is sikertelenebbek, hacsak nem működnek együtt roma civil szervezetekkel, amelyeknek közvetlen kapcsolatokkal és bizalmi tőkével rendelkeznek a közösségekben.

A gyermekek munkái

A családokat érintő anyagi megszorítások miatt, de a nagycsaládok mindennapi életének szervezési módja miatt is, a vizsgált közösségekben a gyermekek fiatalabb korban kezdik a gazdasági tevékenységeket, mint mások a korosztályukból, akiknek a szülei jobb társadalmi-gazdasági körülményeket tudnak biztosítani.

A fiúk gyakran elkísérik az apjukat vagy idősebb bátyjaikat a jövedelemszerző alkalmi munkákra (vagy maguk keresnek munkát), a lányoknak pedig vigyázniuk kell a kisebb testvéreikre vagy segíteniük kell az anyjuknak a házimunkákban (vagy saját családot alapítanak). Ezek az „opciók” családjuk helyzetével szembeni reakcióként alakulnak ki. A gyermeklét korai elhagyásának, avagy a korai felnőtté válásnak pozitívan megélt hozadékai is vannak: a függetlenség érzését keltik fel a gyermekekben, akik így hamarabb élvezhetik a közösségen belül a felnőtté válással járó szimbolikus kedvezményeket (ilyen funkcióval bírhat a korai házasság is, főleg a lányok esetében).

Külföldi munka

A világ többi részétől elzárt gettók mélyszegénységében élve a romáknak nincs esélyük arra, hogy külföldön próbáljanak szerencsét, a pénzhány miatt sem, és megfelelő kapcsolatok hiánya miatt sem.

A kevésbé elszigetelt kolóniákban és közösségekben élő emberek között működik mind az egyéni, mind pedig a csoportos migráció jelensége. Bármelyikről legyen is szó, az egyének mindig az ismereteik és/vagy rokonaik informális hálózatának alapján mozognak, ami a láncmigráció jeleit mutatja. A transznacionális migráció az ő esetükben mindig gazdasági, pontosabban túlélési migráció, amelyet a jövedelemforrások keresése indokol olyan körülmények között, amikor a hazai munkaerőpiac egyre kevésbé és szegényesebb lehetőséget kínál akárcsak a mindennapi túlélésre is.

Ez a fajta migráció nem feltétlenül jelent radikálisan különböző alternatívát a kiinduló ország lehetőségeihez képest, de több pénzt fizet az ugyanolyan típusú tevékenységekért. Az esetek túlnyomó többségében a migráció időszakos és ciklikus jellegű, gyakran szezonális, részben mert a kivándorló családjának egy része otthon marad, részben pedig a bevándorlónak a célországbeli féllegális helyzetéből adódóan. A féltörvényesség azt jelenti, hogy nagyon sokan e bevándorlók közül a célországban hosszabb ideig akarnak maradni, mint ahány hónapig ez megengedett stabil jövedelemforrás és megfelelő lakhatási körülmények hiányában, de semmi esetre sem jelenti azt, hogy ezek az emberek bűnözők lennének. A bűnözési kockázat azért nő, mert a nemzetközi emberkereskedelmi hálózatok beszívárognak az emberek migrációs hálózataiba, vagy éppenséggel átveszik ezek irányítását annak érdekében, hogy kizsákmányolhassák őket olyan munkák révén, mint a szervezett koldulás vagy prostitúció. Hasonlóképpen, ez a kockázat olyan mértékben válik valósággá, amilyen mértékben a célországbeli hatóságok hallgatólagosan vagy éppen cinkosan (egy ideig legalábbis) engedélyezik az illegális táborok létrejövetelét vagy e foglalkozások gyakorlását.

Egy ilyen típusú migráció esetében az érintett személyek váltogatják a hazai munkanélküliség időszakait az alkalmi külföldi munkák időszakával, vagy a hazai feketepiaci munkáikat váltják fel a külföldi informális gazdaságban végzett munkákra. Az ilyen migráció azonban (kevés kivétellel) nem jelenti az életfeltételek alapvető jobbúlását és a megélhetés biztonságának növekedését, hiszen külföldön ez improvizált táborokban való lakást jelent, otthon pedig nem hoz számottevő változásokat az egyén és családja anyagi lehetőségeit és társadalmi helyzetét illetően. Mi több, amint azt a romák közelmúltbeli franciaországi tömeges kiutasítása is mutatja, még ha a hazatérőknek bizonyos pénzösszeget ígér is, ez a fajta migráció növeli az érintettek bizonytalanságát és megbélyegzését. A kiutasított romák nem feltétlenül kapják meg a megígért kompenzációs összegeket, becsapva érzik magukat a két ország közötti bürokrácia által, és nem lévén más alternatívájuk, továbbra is ezen az úton készülnek szerencsét próbálni.

Szakképzési tanfolyamokon való részvétel

A problémáik megoldására szolgáló lehetőségek közül első helyen a transznacionális migrációt

említik a nők is és a férfiak is, még akkor is, ha ezt a stratégiát az otthoni nehéz körülmények nyomására választják, és még akkor is, ha ez tele van ismeretlenekkel és kockázatokkal. Fókuszcsoportjaink résztvevői arról is beszéltek, hogy milyen jelentőséggel bírnak számukra azok a szakképzési tanfolyamok, amelyekre különféle európai projektek keretében beiratkoztak (Vincze – Kozák 2011). Ezt a lehetőséget beépítik a hétköznapjaikba és annak függvényében élnek vele, hogy milyen problémákkal szembesülnek többek közt a munka terén, amelyek viszont az általános életfeltételeiktől függenek. Az emberek elvárásai ezekkel a tanfolyamokkal szemben szintén az anyagi helyzetük, a nemük és az életkoruk, sőt a lakókörnyezetük alapján is strukturálódik. Végző soron ugyancsak ezek a tényezők határozzák meg azt is, hogy a kedvezményezettek milyen mértékben tudják átalakítani a tanfolyamok során szerzett tőkét tényleges eredményekké, amelyek fenntartható változásokat hozhatnak az életükben.

Azoknak a tanfolyamoknak, amelyeknek résztvevőivel az interjúkat folytattuk a legfőbb erősségük az volt, hogy abban a helységben zajlottak, ahol a résztvevők laktak, hogy támogatást nyújtottak a képzés idejére és úgy voltak megszervezve, hogy a résztvevők a többi tevékenységüket is folytathatták közben. Mindezek egy olyan időszakban történnék, amikor a Megyei Munkaerőfoglalkoztató Ügynökségeknek nincsenek kereteik ingyenes tanfolyamok szervezésére, és a marginális közösségek nagyon sok tagja nem engedheti meg magának azt, hogy megfizesse a magánszolgáltatók által szervezett szakképzési tanfolyamokat. A Cigány Nők Egyesülete „A Gyermekünkért” esetében az „Egyenlőség a különbség révén. Roma nők munkaerőpiaci hozzáférése” projekt kiegészítő tevékenységei (elsősorban a gyermekfelügyeleti program) javítja az anyák részvételi esélyeit ezeken a tanfolyamokon. A másik projekt esetében egy helyi szervezet létrejöttének támogatása az a tényező, amely segíteni tudná a közösségi önszerveződést az új munkahelyek teremtését célzó projektek kidolgozásában. Önmagukban azonban, még ha meg is valósulnak, még az utóbbiak sem tudják megoldani azokat az óriási problémákat és strukturális hátrányokat, amelyekkel elsősorban a falvak hátrányos helyzetű lakosságának meg kell küzdenie, mint ahogyan az ún. társadalom-gazdasági projektek sem tudják biztosítani a létrehozott termelési egységek fenntarthatóságát (beleértve a termékek piaci értékesítését és a profitot, ami fenntarthatná a folyamatos termelést).

Az Aranyosgerenden és Kákófalván, illetve Temesváron lebonyolított tanfolyamok, amelyeknek a résztvevőivel az interjúkat készítettük, égető szükségletekre válaszolnak. Ezek a képzések a jelenben jövedelemforrásként szolgálnak egy meghatározott ideig, ugyanakkor pótolják valamelyest az iskolai képzés tekintetében a múltban felhalmozott hiányosságokat, a jövőre nézve pedig ígéretet jelentenek. Jelentőségük társadalmi természetű is: a tanfolyamok egyúttal lehetőséget nyújtanak a szocializációra és/vagy a munkanélküliség, a házimunka vagy a nem megfelelő munkahely mindennapi rutinjából való kilépésre. Erősítik az önbecsülést, és motivációt jelenthetnek egy jövőkép kialakítására. Vagy egész egyszerűen csak ébren tartják a reményt olyan emberekben, akik már elveszítették a hitüket abban, hogy bármit is megváltoztathatnak az életükben.

A román társadalom szerkezeti problémái azonban korlátozzák mindezeket az erőfeszítéseket: a mezőgazdaságba és az ipari termelésbe történő magán- és közberuházások nélkül, amelyek fenntartható munkahelyeket teremtenének azoknak a társadalmi rétegeknek is, amelyek semmilyen tulajdonnal nem rendelkeznek és esetleg már olyan korban vannak, amikor nem képesek pótolni a felhalmozott hátrányokat; a többségi (köztük a munkáltatók) körében elterjedt cigányellenes előítéletekkel átszótt magatartás megváltoztatása nélkül; a nők és férfiak esélyeinek kiegyenlítése nélkül; az iskolai oktatáshoz és a közegészségügyi ellátáshoz való hozzáférés javítása nélkül – a tanfolyamokat szervező civil szervezetek és az ezeken résztvevők erőfeszítései nem fogják tudni tisztességes munkához és fizetéshez juttatni az utóbbiakat. Ilyen feltételek között, annak ellenére, hogy sok ismeretlent és kockázatot rejt, mégis a külföldi munkavállalás marad azoknak az embereknek (is) az elsődleges választása, akik itthon már nem tudnak megélni. Ebben az esetben a munkahelyszerzés formális lehetőségeit felváltják az informális hálózatok és társadalmi szervezeti formák, amelyek látszólag kölcsönös segítséget nyújtó családi kapcsolatok formájában működnek, de gyakran függőségi és visszaélési helyzeteket hoznak létre.

Társadalmi kirekesztés és a tisztességes munkához való hozzáférés

A különböző társadalmi rétegek adott munkához való hozzáférést, illetve választását

makroszerkezeti tényezők határozzák meg, köztük az adott ország gazdasági rendszere és az uralkodó politikai rezsim; a foglalkoztatásbeli közpolitikák, valamint a magánvállalatok alkalmazási gyakorlatai; a lakókörnyezet, a lakhatási feltételek és annak a családnak társadalmi-gazdasági helyzete, amelyhez az egyén tartozik; valamint az iskolai oktatási rendszer kínálata.

Az államosított szocialista iparról és a kollektív mezőgazdaságról a piacgazdaságra és egy posztindusztriális társadalomra való átállás sok társadalmi csoportot (köztük nagyon sok roma etnikumú személyt) hosszú távú strukturális munkanélküliségre ítél, aminek következtében ezek a rétegek nem válhatnak az amúgy is egyenlőtlen kapitalista verseny győzteséivé. A romákkal szembeni szocialista politika, amelyet a kulturális asszimiláció és az alulképzett munkaerő kihasználásának vágya táplált – de ugyanúgy a kurrens folyamatok is, amelyek kirekesztik a romákat az általában véve is szűk körű foglalkoztatási lehetőségekből és emlékeztetik őket arra, hogy „nem kívánt cigányok” maradnak akkor is, ha az integráció mellett döntenek –, a részleges strukturális integráció és a társadalmi el nem fogadás közötti ellentmondásban hagyják őket. Ez olyan jelenség, amely egész biztosan kihat a munkaerőpiacon való elhelyezkedésük esélyeire is.

Ami a munkapiacot illeti, ezt olyan gazdasági és társadalmi folyamatok jellemzik, amelyek meghatározzák a foglalkoztatás potenciálját, szándékait és a pontos formáját, és amelyek a maguk módján körvonalazzák a romák esélyeit a munkaerőpiaci részvételre. Az alkalmazási lehetőségek a cégeknek azon szándékától függenek, hogy munkaerőt alkalmazzanak (Kozák 2011). Az alkalmazási szándékot nagy részben, még ha nem is kizárólag, gazdasági számítások vezérlik, amelyek a cégnek az illető helység gazdasági rendszerében elfoglalt pozíciójához kapcsolódnak. Azok a közepes méretű cégek, amelyek az utóbbi években növekedést produkáltak, és amelyek a jövőben a növekedési tendencia folytatását remélik, valamint a növekvő ágazatokban tevékenykedő cégek azok, amelyek a legtöbb munkahelyet kínálják. Ilyen értelemben a szolgáltatási szektor az, amely a legtöbb lehetőséget kínálja.

Az utóbbi években a cégek által alkalmazott humán erőforrások alakulása csökkenő tendenciát mutatott a munkások alkalmazása, és növekvő tendenciát az adminisztratív beosztásban dolgozók, az irodai személyzet és az intellektuális foglalkozást végzők alkalmazásának terén. A cégek ügyvezetőinek szándéknyilatkozata alapján számítanunk kell

arra, hogy ez a trend a továbbiakban is érvényes marad. A (szakképzett és szakképzetlen) munkások számának csökkenése és jövőbeni alkalmazásuk szándékának hiánya óriási nyomást gyakorol rájuk, mivel a néhány meghirdetett munkahelyért kiélezett verseny fog folyni az elbocsátott munkások között. A közeljövőben a vizsgált települések esetében a munkások fogják képezni a legveszélyeztetettebb csoportot a munkaerőpiacon, képzettségétől függetlenül.

A fenti megállapítások a munkaerőpiac összes résztvevőjére érvényesek, mind a romákra, mind a többi etnikum képviselőire. Ilyen értelemben a romák foglalkoztatási esélyei elvileg megegyeznek a más etnikumhoz tartozó személyekével. Az aktív lakosság foglalkoztatási helyzetének az elmúlt évekből alakulása azt mutatja, hogy a gazdasági átszervezés miatt bekövetkezett munkaerő-diszlokáció súlyosabban érintette a romákat, mint a nem-romákat. Ennek egyik magyarázata az egyes munkahelyekért folyó verseny élesedése, lévén, hogy az utóbbi húsz évben, és főleg a gazdasági válság idején, Romániában nőtt a munkanélküliség, a munkahelyek pedig ritka jószágnak számítanak. Kiegészítő magyarázatot jelent a cégek munkaerőtoborzási gyakorlata és a szociális foglalkoztatáspolitikák hiánya. A munkaerőtoborzás túlnyomórészt informális módszerekkel, az ismerősök és a jelenlegi alkalmazottak közvetítésével zajlik. Ebből következik, hogy a szociális tőke meghatározó tényező ahhoz, hogy valaki egy állást megpályázhasson. Ennek hiányában a romákhoz el sem jutnak a szabad állásokról szóló információk, de ha mégis versenyhelyetbe kerülnek, akkor kategoriálisan értékelik őket, vagyis annak a csoportnak függvényében, amelyhez tartoznak, ami csökkenti az alkalmazási esélyeiket. A cégvezetők által a leggyakrabban a romákhoz társított tulajdonság az, hogy hajlandóak kevés pénzért dolgozni, tehát olcsó munkert jelentenek. A gazdasági hatékonyság szemszögéből az olcsó munka a roma munkaerő komparatív előnye is lehetne. Ez az előny azonban elvész akkor, amikor megnő a verseny a gyengén fizetett állásokért, mint például a gazdasági visszaesés körülményei között.

Noha kutatásunk nem tagadja a szakképzés fontosságát egy munkahely megszerzésében, mindenestre árnyalja ezt a kijelentést. Először is az iskolázottság mértéke, a szakképzettség nem vezet automatikusan megnövekedett munkaerőpiaci esélyekhez. A szakképzett munkások helyzete alátámasztja ezt az állítást. Másrészt a formális szakképzés nem feltétlenül elvárt tulajdonság a munka-

adók részéről. A szakmai tapasztalat, a társadalmi kompetenciák és a fegyelmezett munkaerőkölcs elemei fontosabb elvárások. Harmadrészt a humán tőkét ritkán mérik fel alkalmazáskor. Negyedrészt, egy adott munkahely elnyerése olyan állásért folyó versenytől függ, amely meghatározott képzettségi szintet feltételez. Ilyen körülmények között pedig a társadalmi tőke döntő tényező.

Mіндеzen makroszerkezeti tényezők mellett az emberek munkaerőpiaci választásait a gazdasági, társadalmi és kulturális mikrotőkékük (amelyek segítségével el kell boldogulniuk az életben) strukturálja. A családi költségvetés, a formális és informális kapcsolataik, valamint az iskolázottsági csomagjuk azok az elemek, amelyek előírják azokat az általános kereteket, amelyek között társadalmi személyekként mozognak, és amelyek alapján hozzáférhetnek egyes munkákhoz és nem férhetnek hozzá másokhoz. A maguk során ez utóbbiak újratermelik a rendelkezésükre álló tőkét, és hatással vannak a saját és a gyerekeik sorsára. A sanyarú életkörülmények, az, hogy valakinek olyan körülmények között kell elboldogulnia, amelyek között látszólag már nem is lehet élni, valamint sok roma személynek az a képessége, hogy elsajátítsa azoknak az etnikai csoportoknak a nyelvét, akikkel együtt kell élnie, megerősíti a kreatív alkalmazkodási képességeiket, ami minden bizonnyal a társadalmi-kulturális tőke fontos eleme, amelyet az élet minden területén érdemes befektetni, beleértve a munkapiacot is.

Továbbmenve, a romák életét ördögi körök sokasága strukturálja és tereli adott irányokba, amelyek generációról generációra újratermelődnék. Köztük azoknak a tényezőknek kölcsönös függősége, amelyek előidézhetnék a változásokat (az oktatáshoz, a tisztességes munkákhoz, az elfogadható lakhatási körülményekhez való alacsony hozzáférés és a szegénység közötti kapcsolat), vagy akár azok a hatások, amelyeket a társadalmi-gazdasági státusz és a kulturális koncepciók kölcsönösen gyakorolnak egymásra. Az előbbieket nemcsak mint egy sor objektív feltétel befolyásolják az emberek viselkedését és gondolkodásmódját, hanem úgy is, mint adott identitás-konfiguráció, amelyet az átélt tapasztalatok és a meglévő feltételekre való szubjektív reflexiók generálnak.

A mások (a többségi populáció és/vagy a jobb körülmények között élő romák) által az adott körülményekről kialakított felfogásaik interiorizálása, és a („normalitást” megtestesítő) többség általi elutasítás megtapasztalása, az elfogadás iránti vágy ellenére, a szegénységnek/szubjektív kirekesztésnek

olyan mechanizmusai, amelyek adott ponton a tehetetlenség érzését keltik nemcsak arra nézve, hogy megváltoztassunk valamit, hanem arra is, hogy akár csak elképzeljük ennek lehetőségét.

Röviden, a fenti megfigyelések alapján levonhatjuk a következtetést, hogy a foglalkoztatás terén elérhető lehetőségek több tényező kölcsönhatásának keretében rajzolódnak ki. A társadalmi-gazdasági helyzet, a nem, az életkor, az etnikum, és az, ahogyan ezeket a tényezőket érzékelik – egy konkrét gazdasági/társadalmi/politikai rendszer kontextusába ágyazva – egyfelől, mint teljes egész, meghatározzák az egyének esélyeit és lehetőségeit az élet minden területén, másfelől különbségeket generálnak közöttük, még akkor is, ha ugyanahhoz a közösséghez tartoznak. Természetesen ez az interszekcionalitás nem elvontan működik, hanem az egyének cselekedetein keresztül, amelyet bizonyos társadalmi csoportok kontextusában hajtanak végre, miközben kidolgozzák a saját alkalmazkodási vagy éppen változtatási stratégiáikat a rendszer által támasztott követelményekkel szemben.

A piacgazdaság feltételei között bárminemű tulajdon és családi örökség nélkül élő szegény emberek „munkakultúrája”⁴ nem is lehet más, mint egy gyakori munkahelyváltásokkal, jövedelemtermelő munkák és munkanélküli periódusok váltakozásával, gyengén fizetett „szégyenletes” munkák elvállalásával, az informális gazdaság (vagy a munka „feketepiac”) által diktált feltételek elfogadásával, valamint a jövedelemforrások keresése érdekében országon belüli és országokon átívelő migrációval jellemzett munkakultúra.

Sajnos azonban, a többségi lakosság és az intézmények, miközben negatívan ítélik meg ezt a kultúrát, úgy tartják, hogy ez a romákra jellemző, és hogy ez az akadály a társadalmi integrációjuknak és a „modernizálásuknak”. A valóságban azonban ez

4 A kultúra kifejezést itt a szó antropológiai értelmében használjuk, arra a gyakorlatra utalva, amely alapján az emberek jelentést és jelentőséget társítanak a dolgokhoz (beleértve a munkát is). Végső soron a kultúra az a mód, ahogyan egy embercsoport alkalmazkodik és él egy adott környezetben (lévén a valóság egy modellje, beleértve a termelést, a fogyasztást, a cserét, a társadalmi-politikai szerveződést és mindennapi kapcsolatokat, a profán és vallásos világnézeteket és a rituális viselkedési formákat). Ilyen értelemben a munka-kultúra az a mód, ahogyan az emberek vélekednek arról, miként kellene, szeretnének és tudnak viselkedni az élethez szükséges erőforrások biztosítása érdekében, és az, ahogyan ennek érdekében ténylegesen cselekednek az élet különböző területein.

a kultúra széles tömegekre jellemző, lévén egy reakció vagy alkalmazkodási stratégia azokhoz a helyzetekhez, amelyekbe akarunk ellenére sodródni. Az etnikai hovatartozás annyiban játszik szerepet ennek a (munka)kultúrának kialakításában, hogy a negatív előítéletek erre hivatkoznak, amikor értékelik azt, ezáltal pedig az etnicitás olyan tényezővé válik, amellyel magyarázzák és ugyanakkor fenntartják az illető etnikumhoz tartozóként (ön)azonosított személyek kirekesztését.

Így hát a bizonytalan társadalmi-gazdasági körülmények és a kulturális előítéletek kölcsönösen erősítik egymást olyankor, amikor a roma etnikumhoz tartozó álláskeresőket a munkaadók olyan indoklással utasítanak el, amely a „*cigányokban nem bízhatok meg*” feltevésen alapul, vagy amikor – például az állásbörzéken – a munkaadók roma személyeket keresnek szakképzetlen, rosszul fizetett munkákra.

A többség elutasító magatartása lemondást, beletörődést válthat ki egyes, magukat reaktív módon (vagyis a hiányosságaik alapján) kisebbségként definiáló csoportok körében. A tanulmányozott közösségekben élők többnyire értik, és sokan közülük lemondóan el is fogadják az életkörülményeiket, és mivel nem látnak kiutat, hallgatólagosan elfogadják azt, ami velük történik. Ugyanezek a magatartások azonban a különféle ellenállási gyakorlatokat is megalapozhatják. Nem utolsósorban a többségiek részéről tapasztalt elutasítás táplálhatja a kirekesztő és diszkriminatív hatalommal szembeni ellenséges magatartást, amely a felgyült elégedetlenséget különféle módokon juttatja kifejezésre (támadó jellegű verbális és/vagy fizikai reakciók, a hatóságokhoz benyújtott egyéni panaszok és reklamációk, csoportos tiltakozások stb.).

A megélhetés biztosítása által indokolt, Romániából a többi európai ország (elsősorban Olaszország, Franciaország, Spanyolország, de akár Anglia és Németország) felé irányuló nagy gazdasági bevándorlási hullám következtében az Európai Unió szembesült azzal, amit a szegénységnek az új tagállamokból a régi tagállamokba való exportjának nevezhetnénk. Mindez olyan kontextusban, amikor Románia állampolgárai is európai állampolgárok, és joguk van a szabad mozgáshoz, miközben az egykori nyugati országokban a jóléti állam csökkenti a hátrányos helyzetű csoportok szociális juttatásait, a szélsőjobboldal xenofób magatartásokat gerjeszt, a politikai választásokat pedig meg lehet nyerni migrációellenes közbeszéddel és intézkedésekkel. Ilyen körülmények között a romániai (és a bulgáriai)

romák kollektív bűnözőkként való megbélyegzése a „romákat” a radikális másféleség megtestesítőivé teszi, akik ráadásul az Európai Unió legkevésbé kívánatos országaiból származnak.

A civil szervezetek által a foglalkoztatás terén megvalósított projektek olyan szolgáltatásokat biztosítanak a hátrányos helyzetű személyek számára, amelyek javítják az esélyeiket az álláskeresésben, de nem képesek tartós munkaerőpiaci változásokat generálni. Az Európai Unió tagállamai rendelkezésére bocsátott strukturális alapok csak olyan mértékben válhatnak a szerkezeti átalakulások eszközeivé, amilyen mértékben a központi és helyi kormányzatok intézményei is felelősséget vállalnak és javítanak ezeknek az alapoknak az adminisztrációjában, a helyi önkormányzatok és más társadalmi szereplők (például magán- és állami vállalatok) pedig támogatják a civil szervezetek erőfeszítéseit. A civil szervezetek intézkedéseinek nem lesznek fenntartható hatásai, ha ezeket nem támasztja alá egy megfelelő szociális védelmi rendszer, amely biztosítani tudja a tisztességes életet, és mindenekelőtt olyan munkaügyi törvénykezés, amely felismeri, hogy a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek strukturális tényezők következményei, és amely védi a munkavállalók jogait és következetesen előírja az esélyegyenlőség biztosítását és a diszkrimináció megszüntetését az alkalmazás és a munkahelyi előléptetések során, többek között a hátrányos helyzetű csoportokat érintő aktív intézkedésekkel.

Ha a foglalkoztatás kérdését tágabb kontextusban vizsgáljuk, a dolog még komplikáltabbá válik. A romákat hátrányosan érintették a gazdasági rendszer 1990 utáni változásai (amelyek számukra nem csupán a munkahelyek elvesztését jelentik, hanem egzisztenciális bizonytalanságot is, ami abból a tényből fakad, hogy nem rendelkeznek magántulajdonnal, és jóformán csak bizonytalan munkákhoz jutnak); a magán- és állami vállalatok munkaerőborzási gyakorlata és szervezeti kultúrája, amely összeférhetetlen az emberi jogok rendszerével; a poszt-szocialista állam képtelensége arra, hogy munkahelyeket teremtsen és olyan közpolitikákat tartson fenn, amelyek megfelelő szociális védelmet biztosítanak és/vagy kiegyenlítik az aktuális hatalmi hierarchiák keretében egyenlőtlenül pozicionált egyének esélyeit; valamint a cigányellenes rasszizmus, amely megpróbálja megindokolni a társadalmi-gazdasági rendszer által előidézett egyenlőtlenségeket (és implicit módon megerősíti a meritokráciába vetett hitet), illetve a kiváltságosok felsőbbrendűségi érzéseit, vagy épp ellenkező-

leg, a hátrányos helyzetű többségiekét, miközben egy olyan képzeletbeli bűnbakot teremt, amely „alsóbbrendű fajként” veszélyezteti az „autentikus” etnonemzetet.

Megpróbálván megfelelni ezeknek a helyzeteknek, a hátrányos helyzetű romák az egyik napról a másikra való túlélés stratégiájához folyamodnak, ami a jelenben élésre jellemző viselkedési és gondolkodási módokat generál (Day – Papataxiarchis – Stewart 1999). A jelenben élés (noha egy romantizált múltkép, vagy akár a jövő nemzedékek horizontjára betájtolt kívánatos jövőkép elemei is fellelhetőek benne) azokra a bizonytalan életkörülményeikre adott válaszreakció, amelyeket önerőből nem képesek megváltoztatni – de ugyanakkor egy ellenállási forma is egy olyan rendszer normáival szemben, amely folyamatosan kirekeszti őket a megfelelőnek tartott társadalmi életből. Egy másik módja a társadalmi kirekesztéssel való megbirkózásnak és az uralkodó társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális életben való formális részvétel lehetetlenségéből fakadó hátrányok kiegyenlítésének: a saját vágyak informális keretek közötti megvalósítása (például a megélhetés informális gazdasági források révén történő biztosítása). Ez életstratégiák kulturális logikáját (amelyek az egyes munkák „választását” is előírják, amit egyébként a rendszer korlátozásai kristályosítanak ki) a rendszerhez tartozó és annak védelmét élvező kiváltságos „többiekől” való szembenállás alapú megkülönböztetés határozza meg.

A romáknak a társadalmi kirekesztés által előidézett helyzetét többszörös és interszekcionális egyenlőtlenségek strukturálják, amelyeket a rasszista, szexista és osztályalapú hátrányos megkülönböztetések meggyőződéseit tartják (utóbbiak a társadalmi egyenlőtlenségek alkotó tényezői, amelyek jelentős szerepet játszanak ezek legitimizálásában és meghonosításában). Megbélyegzettségük, valamint a hatóságok, a vállalatok/munkaadók és általában a többségi lakosság részéről őket érő igazságtalan bánásmód a romák számára további hátrányokat teremtenek a hasonlóan bizonytalan gazdasági körülmények között élő román vagy magyar etnikumú egyénekkel szemben. A szegénységben élő roma nők problémái pedig nemcsak a bizonytalan anyagi körülményeikből és a többségi társadalom részéről őket érő etnikai megkülönböztetésből, hanem a családjaikra (de a társadalom egészére is) jellemző patriarchális nemi rend szabályaiból és az általuk előírt női életpályákból is származnak.

Hivatkozások

- Berger, Peter L. – Luckmann, Thomas 1967 *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Anchor Books, New York.
- Barry, Brian 1998 Social Exclusion, Social Isolation and Distribution of Income. *CASE Working Paper Series*. Vol. CASE Paper 12. Centre for the Analysis of Social Exclusion. London School of Economics, London.
- Bradley, Harriet 1992 Changing Social Divisions: Class, Gender and Race. In Bocoock, Robert – Thompson, Kenneth eds. *Social and Cultural Forms of Modernity*. Polity Press in association with The Open University, Cambridge and Oxford, 12-67.
- Brydon-Miller, Mary – Greenwood, Davyd – Maguire, Patricia 2003 Why Action Research? *Action Research*, Volume 1 (1): 9-28.
- Connell, R.W. 1994 Gender Regimes and the Gender Order. In Polity (ed) *The Polity Reader in Gender Studies*. Polity Press, Cambridge, 29-41.
- Crenshaw, Kimberlè Williams 1989 Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics”. *University of Chicago Legal Forum*, 139-169.
- Day, Sophie – Papataxiarchis, Evthymios – Stewart, Michael eds. 1999 *Lilies of the Field. Marginal People Who Live for the Moment. Studies in the Ethnographic Imagination*. Westview Press, Boulder, Colorado.
- Donham, Donald 1990 *History, Power, Ideology: Central Issues in Marxism and Anthropology*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Ensminger, Jean 2002 Theory in Economic Anthropology at the Turn of the Century. In Ensminger, Jean ed. *Theory in Economic Anthropology*. Altamira Press, Walnut Creek. ix–xix.
- Fleck, Gábor – Rughiniş, Cosima 2008 *Vino mai aproape. Incluziunea și excluziunea romilor în societatea românească de azi*. Human Dynamics, Bucureşti.
- Fraser, Nancy 1997 *Justice Interruptus: Critical Reflections on the “Postsocialist” Condition*. Routledge, New York.
- Ruggie, John 2011 *Guiding Principles for Business and Human Rights. Special Representative to the Secretary-General for Business and Human Rights on Implementing the United Nations “Protect, Respect and Remedy” Framework for Business and Human Rights*. <http://www.business-humanrights.org/SpecialRepPortal/Home/Protect-Respect-Remedy-Framework/GuidingPrinciples>.
- Gullestad, Marianne 1993 Home Decoration as Popular Culture. Constructing Homes, Genders and Classes in Norway. In del Valle, Teresa ed. *Gendered Anthropology*. Routledge, London and New York, 128-162.
- Harding, Sandra 1987 Conclusion. Epistemological Questions. In Harding, Sandra (ed.) *Feminism and Methodology. Social Science Issues*. Indiana University Press and Open University Press, Bloomington, 181-191.
- Kessler, Evelyn 1976 *Women. An Anthropological View*. Holt, Rinehart and Wilson, New York.
- Kócze Angéla – Popa, Raluca Maria 2009 *Missing Intersectionality: Race/Ethnicity, Gender, and Class in Current Research and Policies on Romani Women in Europe*. CEU University Press, Budapest.
- Kozák, Iuliu 2011 *Raport asupra studiului pieței forței de muncă efectuat în cinci orașe transilvănene*. http://www.femrom.ro/infopub/2011/raport_final_piata_fortei_munca_kozak_2011.pdf
- Lutz, Helma – Vivar, Maria Teresa Herrera – Supik, Linda eds. 2011 *Framing Intersectionality. Debates on a Multi-Faceted Concept in Gender Studies*. Ashgate, Burlington, VT.
- Magyari Nándor L. 2009 “Muncile romilor.” Raport asupra anchetei sociologice. <http://www.femrom.ro/infopub/2010/2.1.19.%20raport%20despre%20ancheta%20sociologica.pdf>
- Magyari-Vincze Enikő 2006. *Excluderea socială la intersecția dintre gen, etnicitate și clasă*. Social exclusion at the crossroads of gender, ethnicity and class. EFES, Cluj.
- Magyari-Vincze Enikő 2009 Discriminarea multiplă și intersecțională a romilor din România. Studiu de caz asupra fenomenului excluziunii sociale în România. In Kiss Tamás – Fosztó László – Fleck Gábor *Incluziune și excluziune. Studii de caz asupra comunităților de romi din România*. Cluj, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, 223-251.

- McCall, Leslie 2005 The Complexity of Intersectionality. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*. Vol. 30. No. 3: 1771-1800.
- Moore, Henrietta 1994 *A Passion for Difference: Essays in Anthropology and Gender*. Polity Press, Cambridge.
- Oakley, Ann 1997 A Brief History of Gender. In Oakley, Ann – Mitchell, Juliet *Who's Afraid of Feminism? Seeing Through the Backlash*. The New Press, New York, 29-55.
- Phillips, Anne 1999 *Which Equalities Matter?* Polity Press, Cambridge.
- Power, Anne – Wilson, William Julius 2000 *Social Exclusion and the Future of Cities*. Centre for Analysis of Social Exclusion. London School of Economics, London.
- Rubin, Gayle 1975 The Traffic in Women: Notes on the „Political Economy” of Sex. In Reiter, Rayna R. ed. *Toward an Anthropology of Women*. Monthly Review Press, New York, 157-211.
- Seidman, Steven 1994 *Contested Knowledge. Social Theory in the Postmodern Era*. Blackwell, Oxford.
- Sen, Amartya 2000 Social Exclusion: Concept, Application and Scrutiny. *Social Development Papers* 1: 1-60.
- Verloo, Mieke 2006 Multiple Inequalities, Intersectionality and the European Union. *European Journal of Women's Studies* 13 (3): 211-228.
- Vincze Enikő – Harbula Hajnalka – Moraru, Camelia 2009 *Experiențele muncii și discriminării romilor*. Raport asupra cercetării de tip focus grup. http://www.femrom.ro/infopub/raport%20de%20cercetare%20focus%20grup_final.pdf
- Vincze Enikő – Harbula Hajnalka – Magyarai Noémi 2010 *Raport final asupra cercetării calitative „Experiențele muncii” cu recomandări privind politicile și proiectele pentru romi*. http://www.femrom.ro/infopub/2010/raport%20final%20asupra%20cercetarii%20calitative_iulie2010.pdf
- Vincze Enikő – Kozák, Iuliu 2011 Posibilitățile și limitele proiectelor ofertante de cursuri de calificare. Raport asupra focus grupurilor derulate în anul trei de proiect cu recomandări. <http://www.femrom.ro/infopub/2011/2.2.47.raport%20focus%20grup%202011.pdf>
- Vincze Enikő – Harbula Hajnalka 2011. *Strategii identitare și educație școlară*. Raport de cercetare despre accesul copiilor romi la școală (EDUMIGROM/ România). EFES, Cluj.
- Walby, Silvia 1986 *Patriarchy at Work. Patriarchal and Capitalist Relations in Employment*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Yuval-Davis, Nira 2006 Intersectionality and Feminist Politics. *European Journal of Women's Studies* 13 (3): 193-209.

Abstract

Vincze Enikő: Társadalmi kirekesztés és interszekcionalitás

A tanulmány a társadalmi kirekesztés jelenségét az interszekcionalitás tükrében tárgyalja, egy – a hátrányos helyzetű roma nők és férfiak méltó/megfelelő munkához való hozzáférést vizsgáló – multidiszciplináris kutatás alapján. A romáknak a társadalmi kirekesztés által előidézett helyzetét többszörös és interszekcionális egyenlőtlenségek strukturálják, amelyeket a rasszista, szexista és osztályalapú hátrányos megkülönböztetések meggyőződései éltetnek (utóbbiak a társadalmi egyenlőtlenségek alkotó tényezői, amelyek jelentős szerepet játszanak ezek legitimizálásában és meghonosításában). Etnikai alapú megbélyegzettségük, valamint a hatóságok, a vállalatok/munkaadók és általában a többségi lakosság részéről őket érő igazságtalan bánásmód a romák számára további hátrányokat

teremtenek a hasonlóan bizonytalan gazdasági körülmények között élő román vagy magyar etnikumú egyénnel szemben. A szegénységben élő roma nők problémái pedig nemcsak a bizonytalan anyagi körülményeikből és a többségi társadalom részéről őket érő etnikai megkülönböztetésből, hanem a családjaikra (de a társadalom egészére is) jellemző patriarchális nemi rend szabályaiból és az általuk előírt női életpályákból is származnak.

Vincze Enikő: Social exclusion and intersectionality

The study addresses the issue of social exclusion in the light of intersectionality, and on the base of a multi-disciplinary research focusing on the access of disadvantaged Roma women and men to decent work. The situation of socially excluded Roma is structured by multiple and intersectional inequalities underlied by the convictions of the

racialized, gendered and class-based differentiations (at their turn the latter are constitutive elements of social inequalities, playing an important role in their formation and legitimization). The ethnic-based stigmatization of Roma, and as well as the unjust treatment to which they are subjected by authorities, companies, and generally speaking by the majority population produce further disadvantages in comparison with ethnic majorities

living under similar unsecure economic conditions. Moreover, the particular problems of Roma women do not only result from their precarious material circumstances and cultural stigmatization, but as well as from the rules of a patriarchal gender order characterizing their families and the broader society, and from the female life carriers prescribed by these.

